

UOT: 332:338.012; JEL: R11; R12; R58

Eldəniz Məzahir oğlu MƏHƏRRƏMOV
Azərbaycan Kooperasiya Universitetinin dosenti,
iqtidad üzrə fəlsəfə doktoru.
E-mail: emeherremov79@mail.ru

İQTİSADİ RAYONLARDA AQRAR SAHƏNİN İNKİŞAFININ VƏ REİNTEQRASIYA PROBLEMLƏRİNİN NƏZƏRİ ASPEKTLƏRİ

Xülasə

Tədqiqatın məqsədi iqtisadi rayonlarda aqrar sahənin inkişafının və reinteqrasiya problemlərinin nəzəri aspektlərinin tədqiqindən ibarətdir. Ölkənin iqtisadi rayonlarının inkişafının intensivləşdirilməsi sayəsində aqrar sahənin mövcud resurslarından səmərəli istifadə edilməsi, bu sahənin resurslarının təsərrüfat, maliyyə və ixrac potensialının artırılması dövrüyyəsinə cəlb edilməsinin vacibliyi elmi dəlillərlə və arqumentlərlə əsaslandırılmışdır.

Tədqiqatın metodologiyası kimi ilk növbədə analiz, sintez, müqayisə, ümumiləşdirmə kimi metodlar götürülmüşdür. Bunlarla yanaşı baxılan problemlərə uyğun şəkildə müxtəlif tədqiqatçıların elmi əsərləri də diqqət mərkəzində saxlanılmışdır.

Tədqiqatın tətbiqi əhəmiyyəti baxımından qeyd edə bilərik ki, məqalədə əldə olunan elmi-praktiki yeniliklər ölkədə iqtisadi rayonlaşma proseslərinin təkmilləşdirilməsində, aqrar sahənin inkişafında, anoloji rayonların rolunun artırılmasında və reinteqrasiya problemlərinin həllində istifadə olunma potensialına malikdir.

Tədqiqatın nəticələri baxımından isə iqtisadi rayonlarda aqrar sahənin inkişafının, reinteqrasiya problemlərinin həlli istiqamətində hazırlanan tədbirlər kompleksində və məqsədli proqramlarda bu məqalədə əldə olunan elmi nəticələrdən istifadə olunması imkanları diqqət çəkir.

Tədqiqatın orijinallığı və elmi yeniliyi nöqtəyi-nəzərindən bunu qeyd edə bilərik ki, məqalədə verilən materiallar əsas etibarilə orijinallığı ilə fərqlənir. Əsas elmi yenilik isə müasir şəraitdə iqtisadi rayonlaşmanın yeni modelinin formalaşdırdığı bir dövrdə aqrar sahənin inkişafının, reinteqrasiya problemlərinin həlli istiqamətində yeni baxışların ortaya qoyulması və bu sahədə təkmilləşdirici problemlərin görülməsinin vacibliyinin əsaslandırılmasıdır. İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə nəzərə alınmaqla aqrar sahənin inkişafının sürətləndirilməsində iqtisadi rayonların rolunun artırılması və bununla da reinteqrasiya problemlərinin, yəni ölkənin regionları arasında inteqrativ əlaqələrin genişləndirilməsi istiqamətində təkliflər və fəaliyyət mexanizmləri hazırlanmışdır.

Açar sözlər: *iqtidadi rayonlar, aqrar sahə, aqrar sahənin inkişafı, reinteqrasiya problemləri, aqrar sahənin inkişaf perspektivləri, reinteqrasiya problemlərinin həlli yolları.*

Giriş

İqtisadi rayonlarda aqrar sahənin inkişaf etdirilməsi və reinteqrasiyası problemlərinin öyrənilməsi müasir dövrdə aktual problemlərdəndir. Bu problemlərin öyrənilməsi üçün, ilk öncə, rayonlaşdırma anlayışının özünün mahiyyətini açıqlamaq lazımdır. Azərbaycanın və onun regionlarının iqtisadi inkişafının müasir mərhələsində aktual problemlərdən biri ərazilərin qeyri-bərabər inkişafıdır. Müxtəlif regionlarda inkişafa nail olmaqla bağlı müxtəlif fikirlər vardır. Bəziləri, digər regionlarla müqayisədə inkişaf səviyyəsi aşağı olan regionların dəstəklənməsini, bəziləri isə iqtisadi potensialını uğurla reallaşdıran və sosial-iqtisadi göstəricilərin ən yüksək nəticələrinə nail olan regionlara əlavə maliyyə ayrılmasını və yeni qabaqcıl sənayeləri burada yerləşdirməyi məqsədə uyğun hesab edirlər. Lakin bütün regionların eyni vaxtda inkişafının reallaşdırılması üçün çoxşaxəli siyasət daha yüksək prioritetliyə malikdir. Bu və ya digər şəkildə ölkənin iqtisadi artımının və əhalinin rifahının yüksəldilməsi amillərinin formalaşdığı ərazilərin sərhədlərini müəyyənləşdirmək, habelə bu sahədə ən səlahiyyətli idarəetmə qərarlarının qəbulu böyük önəm daşıyır. Bu istiqamətdə rayonlaşdırma proseslərindən istifadə edilir.

Ölkə iqtisadiyyatının dayanıqlı inkişafını təmin edən önəmli şərtlərdən biri iqtisadi rayonlaşdırmaqdır. Elmi iqtisadi ədəbiyyatda rayonlaşdırma dedikdə, ölkə ərazisinin xüsusiyyətlərinə görə bir-biri ilə əlaqəli olan inzibati və iqtisadi rayonlara bölünməsi sistemi kimi başa düşülür. Tarixi təcrübə rayonlaşdırmanın obyektiv və daimi proses olduğunu göstərir. Dünyanın müxtəlif ölkələrinin ərazisinin hərtərəfli təhlili aparıldıqda məlum olur ki, bu ərazilərdə formalaşan rayonlar bir sıra mərhələlərdən keçir, onlar bölünür və ya birləşdirilir [1, s.7]. Rayonlaşdırma - ərazinin zonalara bölünməsi, o cümlədən torpaqdan istifadəyə nəzarət etmək üçün zonaların müəyyənləşdirilməsi, layihələndirilməsi və yaradılması prosesidir. İqtisadi rayonlaşdırma bütün sistemdə ən yüksək əmək məhsuldarlığını təmin edən perspektivləri nəzərə almaqla iqtisadi inkişafın təbii və sosial-iqtisadi amillərinin ərazi birləşmələrinin iqtisadi cəhətdən ən sərfəli sistemidir.

Hazırkı dövrdə iqtisadi rayonlarda aqrar sahənin inkişafının və reintegrasiya problemlərinin həllinə yanaşmaların təhlili

Tarixi təcrübədən iqtisadi rayonlaşdırma sxemi hazırlanarkən regionların təbii-iqlim şəraiti, təbii sərvətlərin mövcudluğu və istifadəsi, təsərrüfatların ixtisaslaşması, əhalinin məskunlaşması, keçmişdə formalaşmış adət-ənənələri və həyat tərzini, müvafiq nəqliyyat sisteminin formalaşdırılması kimi amillər əsas götürülür. Ölkə ərazisinin səmərəli rayonlaşdırılması üçün əsas meyarlar, ilk öncə, istehsalın təmərküzləşməsi, resursların mövcudluğu, coğrafi əmək bölgüsü və iqtisadi inkişaf üçün formalaşmış potensialın səviyyəsidir. Ölkə ərazisinin rayonlara bölünməsinə elmi-texniki proses və davamlı tələbatın mövcudluğu da təsir göstərir. Rayonlaşdırma mühüm problemlərin həlli məqsədilə reallaşdırılır və bu çərçivədə ölkə iqtisadiyyatının ərazi sistemi ayrı-ayrı hissələrə - rayonlara bölünür.

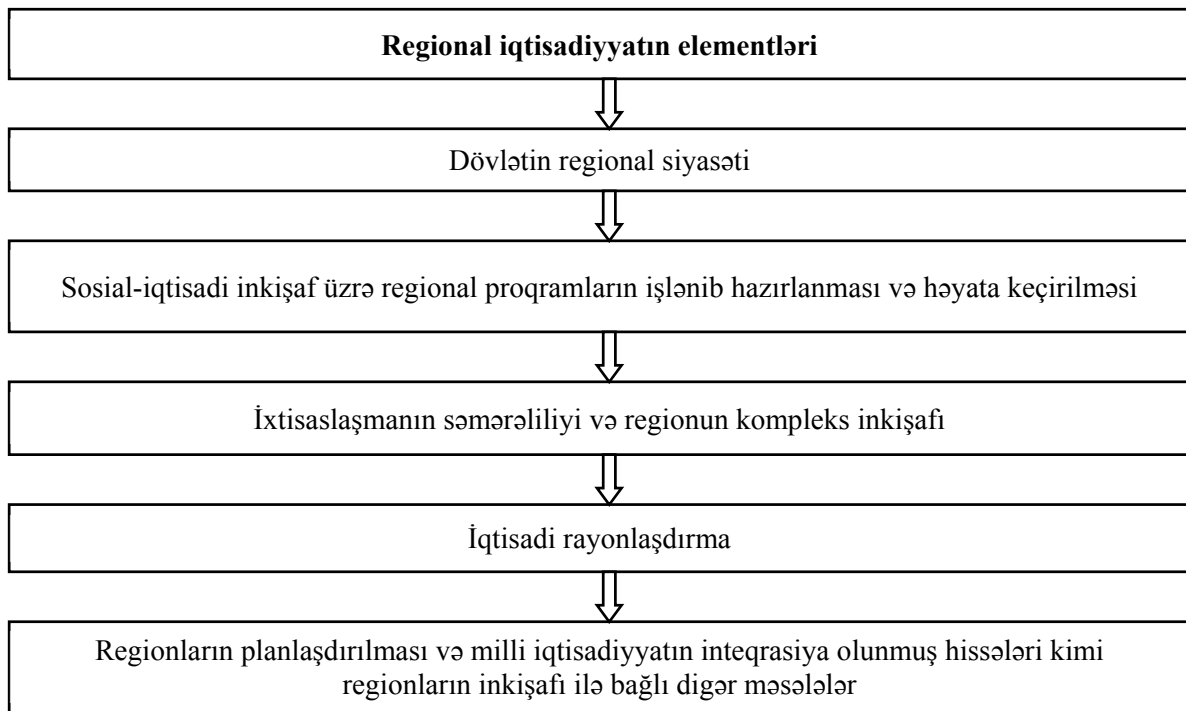
Qeyd edək ki, bir qrup meyarlara əsasən ərazinin rayonlara bölünməsi (zonalaşdırılması) reallaşdırıla bilər: inzibati-ərazi bölgüsü (şəhər, rayon, qəsəbə, kənd yaşayış məntəqələri) və ümumi iqtisadi rayonlaşdırma üzrə. Sosial-iqtisadi rayonlaşdırma çoxmərhələli sistem ilə xarakterizə olunur. Rayonlaşdırmada ilk addım komponentlərin seçiminin əsaslandırılması və prioritetlərin bölüşdürülməsidir. Rayonlaşdırma yaradıcı proses olduğundan, komponentlərin seçimi müəyyən dərəcədə subyektivdir, ekspert və analitik təcrübə əsasında aparılır. Məlumdur ki, Azərbaycanın kənd təsərrüfatı əhəmiyyətli otlaq və əkinə yararlı torpaq sahələrinə malikdir ki, bu da heyvandarlığın və əkinçiliyin inkişafı üçün əlverişlidir və bütün il boyu istifadə oluna bilər. Bunlar Azərbaycanın kənd təsərrüfatının inkişafı baxımından münbit təbii sərvətlərə, torpaq sahələrinə, iqlim qurşaqlarına malik olduğunu göstərir [2, s.24]. Bu potensialların səmərəli istifadəsi iqtisadi rayonların düzgün bölgüsündən xeyli dərəcədə asılıdır. Azərbaycanda iqtisadi rayonların yeni bölgüsü ilə bağlı Prezident tərəfindən sərəncam imzalanmışdır ki, bu bölgüyə 14 iqtisadi rayon daxil edilmişdir (əvvəlki bölgü 12 iqtisadi rayonu əhatə edirdi) [3].

İqtisadi rayonlar regional iqtisadiyyatın əsas subyektləri kimi çıxış edir. Regional iqtisadiyyat bir sıra elementlərdən ibarətdir ki, həmin elementləri şəkil 1-də vermişik.

Hesab edirik ki, regional iqtisadiyyatın bütün elementləri qarşılıqlı əlaqədə olmaqla bərabər bir-birini tamamlayır.

Qeyd edək ki, kənd təsərrüfatına yararlı olan torpaq sahələrinin çoxu regionlarda olduğuna görə, iqtisadi rayonların inkişafında əsas rol aqrar sahə oynayır. İqtisadi rayonların inkişaf strategiyası formalaşdırılarkən, iqtisadi fəaliyyətin prioritet növlərinin, o cümlədən aqrar sahənin gücləndirilməsinə yönəlmiş tədbirlər hazırlanarkən ümumi problemlərlə yanaşı, həmin iqtisadi rayonların xüsusiyyətlərini də nəzərə almaq lazımdır. Məlumdur ki, aqrar sahə Azərbaycanın ən böyük sənaye sahəsidir və həmin sahənin inkişafı dövlət tərəfindən hazırlanan aqrar siyasətdən asılıdır. Aqrar siyasətin ən mühüm elementi cəmiyyətin aqrar strukturunun formalaşmasıdır. Aqrar sahənin strukturunun formalaşması, hər hansı struktur siyasət kimi tənzimləyici, bölüşdürücü, nəzarət və strateji funksiyaları yerinə yetirir. Tənzimləmə funksiyası aqrar iqtisadiyyatın sahə strukturunun əsas parametrlərinə dövlətin təsiri ilə həyata keçirilir. Bölgü funksiyası maliyyə resurslarının müxtəlif kateqoriyalardan olan təsərrüfat subyektləri üzrə bölüşdürülməsinə, nəzarət funksiyası isə aqrar iqtisadiyyatın sektoral strukturunun əsas parametrlərinə nəzarət etməyə əsaslanır. Strateji

funksiya maliyyə resurslarından istifadə etməklə aqrar sahənin inkişaf strategiyasının hazırlanması və reallaşdırılmasını, bu sahədə biznesin rasional proporsiyalarının birləşməsini müəyyənləşdirməyi nəzərdə tutur.

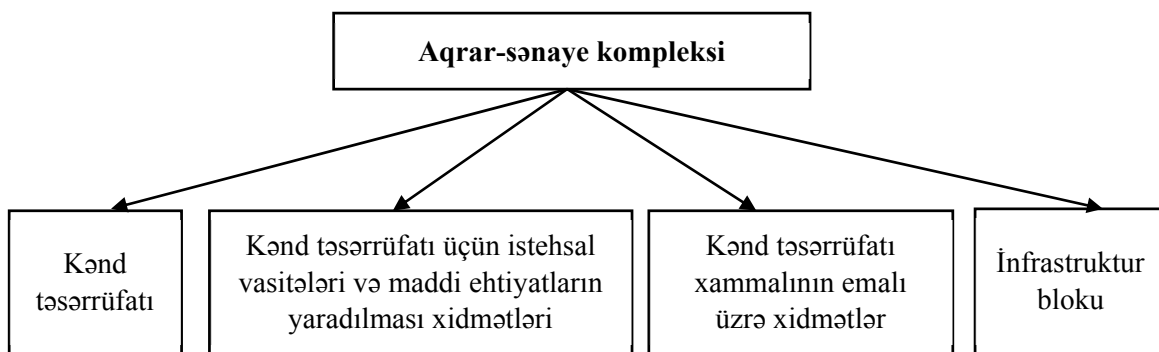

Şəkil 1. Regional iqtisadiyyatın elementləri

Mənbə: müəllif tərəfindən tərtib edilib.

Aqrar sahəni əhatə edən əsas struktur elementi aqrar sənaye kompleksidir (ASK). ASK, fəaliyyətin yüksək dərəcəsi və bütün subyektlərin əlaqələrinin mürəkkəbliyi ilə xarakterizə olunur. ASK, kənd təsərrüfatının inkişafı, onun istehsalına xidmət göstərən və həmin sahə məhsullarının istehlakçıya çatdırılması ilə bağlı olan sənaye sahələrinin məcmusudur.

Aqrar sahəni əhatə edən ASK-nın strukturu bir-birindən asılı olan bir neçə elementdən ibarət sistemdir və həmin sistemin elementləri şəkil 2-də göstərilmişdir.

Şəkil 2. ASK-nın strukturu

Mənbə: müəllif tərəfindən tərtib edilib.

Kənd təsərrüfatı istehsalı ASK-nın dəyər sistemində strateji əhəmiyyətli sahədir. Ümumiləşdir-mə aparsaq, kənd təsərrüfatının xüsusiyyətlərinə bunları aid etmək olar:

Birincisi, bu, iqtisadiyyatın kənd təsərrüfatı sektorunun spesifikliyidir. Bu sənaye təbii şəraitdən asılı olduğuna görə bazar mexanizminin elementlərini iqtisadiyyatın digər sahələrində olduğu kimi tamlıqla həyata keçirmək çətinidir. Kənd təsərrüfatı dəyişən iqtisadi və texnoloji şəraitə aşağı uyğunlaşma qabiliyyəti ilə xarakterizə olunur. Odur ki, kənd təsərrüfatı istehsalının dövlət tərəfindən tənzimlənməsinə, xüsusən də dövlət dəstəyinə ehtiyac var.

İkincisi, kənd təsərrüfatına dəstəyə ehtiyac bu sahə məhsullarının istehsalı ilə bağlı müxtəlif risklərin olması ilə əlaqədardır. İqtisadiyyatın digər sahələrindən fərqli olan aqrar sahənin alt sektorlarından sayılan kənd təsərrüfatı sahəsi bir çox risklərə məruz qalır. Məhz kənd təsərrüfatı sahəsi bu baxımdan potensial investorlar üçün qeyri-sabit və cəlbədicə olmayan sənayedir. Dünyanın qabaqcıl ölkələrinin təcrübəsindən görüldüyü kimi, risklərin dərəcəsinin azaldılması probleminin həllində dövlət kənd təsərrüfatı istehsalçılarında kömək göstərməlidir.

Üçüncüsü, kənd təsərrüfatının dövlət tənzimlənməsi zərurətinin səbəbləri arasında kənd təsərrüfatı və sənaye məhsullarının qiymətlərindəki fərq qeyd olunmalıdır.

Yuxarıda sadalanan səbəbləri nəzərə alaraq, bazar iqtisadiyyatı olan ölkələrdə kənd təsərrüfatının dövlət tənzimlənməsinin uzun tarixə malik sistemlərindən istifadə olunur. Dövlət tənzimlənməsi mərkəzi hakimiyyət orqanları tərəfindən reallaşdırılır və qanunvericilik, icra və nəzarət xarakterli xüsusi tədbirlər sistemini əhatə edir. ASK-nın dövlət tənzimlənməsinin vəzifələrinə daxildir: 1) dövlətin ərzaq təhlükəsizliyinin təmini; 2) əhalinin ərzaq təminatı; 3) aqrar-sənaye istehsalının həcmnin və keyfiyyətinin artırılması; 4) iqtisadiyyatın aqrar sektoru ilə digər sektorlar arasında iqtisadi paritetin təmin edilməsi; 5) aqrar-sənaye kompleksi sahəsində yerli istehsalçıların müdafiəsi; 6) kənd işçilərinin gəlir səviyyəsinin iqtisadiyyatın digər sahələrində çalışan işçilərin gəlir səviyyəsinə yaxınlaşdırılması.

Ölkənin ASK ilə bağlı iqtisadi siyasəti mövcud vəziyyətə adekvat olmalı və rəqabət qabiliyyətinin artırılması baxımından strateji önəm daşıyan problemlərin həllinə yönəldilməlidir. Yerli kənd təsərrüfatı müəssisələrinin davamlı fəaliyyəti və rəqabət qabiliyyətinin təmin edilməsi innovativ proseslərin aktivləşdirilməsi ilə qırılmaz şəkildə bağlıdır. İnnovasiyalar texnologiyalarda, təşkilatlanma yollarında, bazar mövqelərinin möhkəmləndirilməsində rəqabət üstünlükləri yaratmağa qadirdir. Lakin kənd təsərrüfatı istehsalının aşağı rentabelliyyəti mühüm problem olaraq qalır, bunun nəticəsində həmin sahə istehsalçılarının əsas hissəsi elmi və texnoloji nailiyyətlərdən istifadə edə və istehsalın texniki modernləşdirilməsini həyata keçirə bilmir [4, s. 65].

Fikrimizcə, iqtisadi rayonlarda aqrar sahənin inkişafına müxtəlif amillər mənfi təsir edə bilər. İqtisadi rayonlarda aqrar sahənin inkişafının ləngiməsi prosesini şərtləndirən əsas mənfi amillərə bunları aid etmək olar: 1) bitkiçiliyin və əkinçiliyin zona sistemlərinin deformasiyası nəticəsində torpaqların aqrotexniki və iqtisadi münbitliyinin bərpası prosesinin çətinləşməsi; 2) mineral gübrələrin və herbisidlərin geniş tətbiqi şəraitində torpağın münbitliyinin itirilməsinə səbəb olan üzvi gübrələrin həcmnin yetərli olmaması; 3) innovativ inkişaf yoluna, texnoloji innovasiyaların tətbiqinə və kənd təsərrüfatı istehsalının modernləşdirilməsinə yönəlmiş ASK-nın struktur yenidən qurulmasının müasir bazar şərtlərinə uyğunsuzluğu; 4) kənd təsərrüfatı texnika parkının yenilənməsini, ASK-da texnoloji və texniki yeniliklərin əsasını təşkil edən heyvandarlıq təsərrüfatları üçün müasir avadanlıqların alınmasını əhatə edən əsas istehsal fondlarının aktiv hissəsinin gec yenilənməsi; 5) aqrar sahənin inkişafına maneələr yaradan bank kredit faizlərinin yüksək səviyyəsi; 6) maddi-texniki və maliyyə resursları bazarlarının inkişaf etməmiş infrastrukturunun olması; 6) kənd çatışmazlığı və s. [5, s.117].

Müasir dövrdə aqrar sahədə bir sıra təşkilati mexanizmlərdən istifadə edən müəssisə və təşkilatların sayı demək olar günü-gündən artır. Odur ki, müəssisə və təşkilatların fəaliyyəti haqqında səhmdarlara, işçilərə, dövlətə və cəmiyyətə düzgün və etibarlı maliyyə məlumatlarının verilməsi zərurəti daha da artır ki, maliyyə hesabatlılığı bu baxımdan önəm daşıyır. Aqrar sahə məhsullarının istehsalı ilə məşğul olan sahibkarlıq strukturlarında maliyyə hesabatlılığı müəssisənin təsərrüfat fəaliyyəti haqqında səhmdarları, müəssisəyə kredit verən maliyyə təşkilatlarını, investorları və ya tərəfdaş müəssisələri, işçiləri, dövlət orqanlarını və digər maraqlı şəxsləri məlumatlandırır. Maliyyə-

yə hesabatlılığı əsasında aqrar sahə müəssisələri fəaliyyətlərinin səmərəliliyini və davamlılığını təmin etmək, məhsuldarlığı daim yüksəltmək məqsədilə əsas fəaliyyət istiqamətlərini və nəticələrini dəqiq müəyyən etməlidirlər [6, s.121]. Hesabatlılığın və şəffaflığın təmin edilməsi, sağlam və münbit rəqabət mühitinin yaradılması və təkmil qanunvericiliyin qəbulu özəl sahibkarlığın inkişafında əsas amillərdəndir. Yəni, sağlam və münbit rəqabət mühiti istənilən özəl sektor subyektinin fəaliyyəti üçün onların hüquqlarını pozmadan şərait yaradılsa, bazar iqtisadiyyatının istənilən elementini inkişaf etdirmək olar. Bütün bunlar iqtisadi rayonların resurslarından səmərəli istifadə hesabına onların inkişafının sabitliyini təmin edəcəkdir [7, s. 59]. Aqrar sahəyə dövlət dəstəyinin şəffaflığının və səmərəliliyinin artırılması, dövlət siyasətinin bütün sahələrdə reallaşdırılmasına innovativ dəstək verilməsi, kənd təsərrüfatı təyinatlı torpaqların və digər təbii sərvətlərin idarə edilməsinin və səmərəli istifadəsinin təmin edilməsi, məsləhət və informasiya xidmətlərinin səmərəliliyinin artırılması və s. böyük önəm daşıyır. Aqrar sahə üzrə vahid informasiya bazasının yaradılması da həmin sahənin inkişaf etdirilməsi və idarə olunması baxımından çox mühüm amildir [8, s. 80].

ASK-nın informasiyalaşdırılması əmək şəraitinin köklü surətdə yaxşılaşdırılması məqsədilə kənd təsərrüfatının və emal sənayesinin təşkilatı, iqtisadi, elmi və ictimai fəaliyyəti üçün ən son elektronika, hesablama texnikası və proqram təminatının yaradılması və tətbiqi prosesi kimi müəyyənləşdirilə bilər. Bu, kənd əhalisinin həyat keyfiyyətinin yüksəldilməsi, bütün növ kənd təsərrüfatı istehsalının səmərəliliyinin artırılması, global tendensiyalara uyğun çoxşaxəli transformasiya proseslərinin genişlənməsi ilə nəticələnə bilər.

Yeni şəraitdə iqtisadi rayonlarda aqrar sahənin inkişafının və reinteqrasiyasının sürətləndirilməsi prioritetləri

Qeyd edək ki, idarəetmənin müasir iqtisadi şərtləri ASK-nın idarəetmə orqanlarına, onların iş üsullarına ciddi tələblər qoyur, onların tərkibində iqtisadiyyatın inkişafına yönəlmiş yeni təşkilatı strukturların formalaşdırılması ehtiyacını müəyyən edir və bütövlükdə həmin kompleksin fəaliyyətini tam təmin edir. Bunun nəticəsində ölkənin ərzaq təminatı, bazarın kənd təsərrüfatı xammalı və məhsulları ilə doyması, kənd yerlərinin davamlı inkişafı, aqrar sahə istehsalçılarının maliyyə vəziyyətinin yaxşılaşdırılması və yüksək ödəmə qabiliyyətliliyinin təminatı məqsədilə kənd təsərrüfatı istehsalının artım tempinin əhəmiyyətli dərəcədə intensivləşdirilməsi gözlənilir.

Hazırda aqrar sahə müəssisələrinin istehsal etdiyi məhsulların bir hissəsi dünya bazarına çıxarılır. Ayrı-ayrı iqtisadi rayonların aqrar sahə müəssisələrinin əldə etdiyi uğurlar iqtisadiyyatın bu sektorunun məşğulluğun artmasına və regionların inkişafına verdiyi töhfəni sübut edir. Aqrar sahənin inkişafı məqsədilə reallaşdırılan investisiyaların stimullaşdırılması siyasətinə dövlət dəstəyi işğaldan azad edilmiş ərazilərdə konkret olaraq özünü göstərir [9, s.157]. Kənd təsərrüfatına investisiyaların cəlb edilməsi məsələlərini həll edərkən bu proseslər hüquq normaları ilə tənzimlənir. Kənd təsərrüfatına investisiyaların hüquqi tənzimlənməsinin ən aktual məsələləri potensial investorlar üçün əlverişli və şəffaf şəraitin yaradılması məqsədilə mövcud normativ-hüquqi aktlara əlavə və dəyişikliklərin edilməsidir. Bu, ilk öncə, kənd təsərrüfatı texnikasının lizinq mexanizminin daha da təkmilləşdirilməsinə, kənd təsərrüfatı sənayesinin rəqəmsallaşdırılması zərurətinin qanunvericiliklə möhkəmləndirilməsinə aiddir. Dövlətin prioritet vəzifələri iqtisadi rayonlarda aqrar sahə məhsullarının emalı müəssisələrinə əsas və dövriyyə vəsaitlərinin yenilənməsi üçün güzəştli kreditlərin verilməsi yolu ilə əlverişli kredit şəraitinin yaradılması, ayrılmış büdcə vəsaitlərinin daha səmərəli istifadəsinin stimullaşdırılmasıdır. Belə vasitələrin tətbiqi nəticəsində rəqabətə davamlı kənd təsərrüfatı bitkilərinin əkin sahəsini artırmaq, torpağın münbitliyini qorumaq, əkin dövriyyəsinə yaxşılaşdırmaq üçün real imkan yaranır.

Məlumdur ki, Azərbaycan müstəqillik qazandıqdan sonra bir çox ölkələrlə siyasi və iqtisadi əlaqələr qurmuş, dünya iqtisadiyyatına sürətli inteqrasiya yolunu seçmişdir. İqtisadi inteqrasiya əlaqələri müxtəlif sahələr üzrə qurulmuşdur ki, həmin sahələrdən biri də məhz aqrar sahədir. Hazırda aqrar sahədə iqtisadi inteqrasiyanın xüsusiyyəti onun reinteqrasiya xarakterli olmasıdır ki, bu da itirilmiş iqtisadi əlaqələrin bərpası deməkdir. Reinteqrasiya prosesləri diversifikasiya ilə

bağlıdır. Reinteqrasiya və diversifikasiya bir-birindən asılı və bir-birini tamamlayan proseslər kimi çıxış edir, onlar dialektik vəhdətdə reallaşdırılmalıdır. Lakin, sürətləndirilmiş və çoxnövlü diversifikasiyaya təkan verdiyi üçün reinteqrasiyaya xüsusi diqqət yetirilməlidir. Aqrar sahədə reinteqrasiyanın məqsədi qarşılıqlı faydalı və bərabərhüquqlu tərəfdaşlıq yolu ilə reinteqrasiya olunmuş fəaliyyətin kumulyativ effektini təmin etməkdir. Diversifikasiya və reinteqrasiyanın ilkin mərhələsində belə birləşmə prosesin bütün iştirakçılarının istehsalının rentabelliğini artırmağa, aqrar sahəyə investisiya cəlb etməyə, ASK-nın istehsal potensialını bərpa etməyə kömək edir. Şaquli inteqrasiya edilmiş strukturların yaradılması antiböhran tədbirləri vasitəsi kimi xüsusi önəm daşıyır ki, bu da istənilən anda sərbəst resurslardan istifadəni rasionallaşdırmağa, iqtisadi artımı təmin edən texnoloji və kooperativ əlaqələri formalaşdırmağa imkan verir. Bundan əlavə, şaquli inteqrasiya edilmiş strukturların yaradılması tərəfdaşların istehsal güclərinin az yüklənməsi problemini həll etməyə və bununla da istehsal xərclərini azaltmağa imkan verir. Kənd təsərrüfatı subyektlərinin vəsaitlərinin məqsədyönlü istifadəsi və bank kreditlərinin cəlb edilməsi kənd təsərrüfatı texnikalarının tarla işlərinə vaxtında və keyfiyyətli hazırlanmasına, kənd təsərrüfatı istehsalının zəruri mineral gübrə, yanacaq-sürtkü materialları ilə təmin olunmasına, kənd təsərrüfatının maşın parkının modernləşdirilməsinə imkan yaradır. İqtisadi rayonlarda aqrar sektorun modernləşdirilməsi xüsusiyyətlərinə aiddir: 1. Modernləşdirmə nəticəsində aqrar sənaye sahələri kapitalın məhsuldarlığını artırır; 2. Modernləşmə ixtisaslı işçi qüvvəsinə daha yüksək tələbat yaradır; 3. Modernləşdirilmiş aqrar sahə istehsalının rəqabət qabiliyyətini artırır; 4. Modernləşmə aqrar sektorda yeni təşkilatı və idarəetmə mexanizminin yaradılmasına kömək edir; 5. Modernləşmə zəncirvari şəkildə aqrar sektora xidmət edəcək iqtisadi sahələrin inkişafını təmin edir; 6. Modernləşmə aqrar sektorun ixrac potensialını genişləndirir; 7. Aqrar sektorun modernləşdirilməsi iqtisadi rayonların inkişafını sürətləndirir; 8. Modernləşdirmə aqrar sektora xarici investisiyaların axınına zəmin yaradır; 9. Modernləşmə kənd təsərrüfatı sektorunda işçi qüvvəsinə tələbi azaldır və urbanizasiyaya şərait yaradır və s. [10, s. 52].

Qeyd edək ki, iqtisadi rayonların inkişaf strategiyası aqrar sahənin inkişafı üçün əsasdır. Bu, öz növbəsində həmin sahənin inkişafı konsepsiyasının hazırlanmasını tələb edir. Hesab edirik ki, iqtisadi rayonların inkişaf strategiyası əsasında aqrar sahənin və onların struktur elementlərinin inkişafı konsepsiyasının hazırlanması aşağıdakı mərhələləri əhatə etməlidir: sistem disbalansının və onları yaradan amillərin müəyyən edilməsi; sahə və ərazi disproporsiyalarının yaranması və təkrar istehsalının səbəbləri haqqında məlumatlı olmaq; ərazi-sahə birləşmələrinin yerli problemləri arasında qarşılıqlı əlaqə sisteminin müəyyən edilməsi; ümumi və xüsusi xarakter daşıyan fundamental problemlərin müəyyən edilməsi; müəyyən edilmiş problemlərin aradan qaldırılması məqsədi ilə müxtəlif səviyyəli orqanların təsərrüfat subyektlərinin fəaliyyətinə mümkün müdaxiləsinin istiqamətlərinin və sərhədlərinin müəyyən edilməsi və s.

Məlumdur ki, aqrar sahə mürəkkəb bir sistemdir, bu halda onun tərkib elementləri iqtisadi, sosial və ekoloji proseslərin sıx qarışmasıdır. Onlar eyni resurslardan istifadəni nəzərdə tutur. İqtisadi komponent şəxsi maraqları, sosial və ekoloji komponentlər isə ictimai maraqları ifadə edir. Fikrimizcə, aqrar sahənin davamlı inkişaf sisteminin formalaşmasına və reinteqrasiyasına mane olan sosial və ekoloji amillərlə bağlı bir sıra sistemli problemlər mövcuddur: 1) kənd yerlərində işsizliyin yüksək səviyyəsi; 2) kənd təsərrüfatında digər iqtisadi fəaliyyət sahələri ilə müqayisədə əmək haqqının aşağı olması; 3) su və külək eroziyası da daxil olmaqla torpağın deqradasiyası proseslərinin artması; 4) torpaqlardan səmərəli istifadənin dövlət tənzimlənməsinin və torpağın münbitliyinin artırılmasının stimullaşdırılmasının səmərəli sisteminin lazımı səviyyədə olmaması; 5) aqrar sahənin maddi-texniki bazasının yenilənməsinə investisiya cəlb ediliyinin aşağı olması və s.

Nəticə

Fikrimizcə, Azərbaycanda müasir şəraitdə aqrar sahədə və onun əsas alt sahəsi olan kənd təsərrüfatında yuxarıda göstərilən zəifliklərin təsiri nəticəsində yaranan problemləri minimuma endirmək üçün bütün imkanlar mövcuddur. Bu imkanlar aqrar sahənin dövlət tənzimlənməsinin aşağı-

dakı əsas parametrlərini genişləndirməklə və kənd təsərrüfatının davamlı inkişafı sisteminin formalaşdırılması yolu ilə reallaşdırıla bilər:

- fərdi sahibkarların gəlirləri üzrə vergi dərəcəsinin və kənd yerlərində iş yerlərinin sayının artımını təmin edən təşkilatların gəlir vergisinin azaldılması;
- kənd yerlərində iş yerləri yaradan və fəaliyyətlərini qeydiyyatdan keçirən bütün fiziki və hüquqi şəxslərə kredit dəstəyinin verilməsi;
- ekoloji amillərdən və insan resurslarının genişləndirilmiş təkrar istehsalının təmin edilməsi şərtlərindən asılı olaraq aqrar sahəyə dövlət dəstəyi tədbirlərinin şaxələndirilməsi;
- insan kapitalının qorunub saxlanması və artırılması, kənd yerlərində həyat keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması;
- torpaq ehtiyatlarının keyfiyyəti və onların ekoloji vəziyyəti haqqında açıq məlumatları özündə əks etdirən vahid informasiya bazasının formalaşdırılması;
- torpaqlardan rəşional istifadəni, o cümlədən üzvi texnologiyalardan istifadəni stimullaşdırmaq üçün tədbirlərin işlənilib hazırlanması;
- konkret ərazilərin təbii-iqlim xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla müasir əkinçilik texnikası və üsullarının məlumat əlçatanlığının təmin edilməsi;
- torpaqların münbitliyinin təkrar istehsalına dövlət tərəfindən lazımi nəzarətin təmin edilməsi, habelə onların deqradasiyasının qarşısının alınması;
- torpağın münbitliyinin yol verilən azalmasına və aqrolandşaftların ekoloji vəziyyətinin pisləşməsinə görə məsuliyyətin genişləndirilməsi;
- tranzaksiya xərclərini azaltmaq və kiçik istehsalçıları əlaqələndirmək üçün rəqəmsal texnologiyalardan istifadənin artırılması.

Hesab edirik ki, bu prioritetlərin reallaşdırılması “dövlət-özəl” əməkdaşlığı sayəsində səylərin cəmlənməsini, səmərəli fəaliyyət mexanizmlərinin işlənməsini və motivasiyaedici tədbirlərin görülməsini şərtləndirir və s.

ƏDƏBİYYAT

1. Səmədzadə, Z.Ə. İşğaldan azad olunmuş ərazilərin bərpa proqramı və iqtisadi rayonlaşma məsələləri. “Regional iqtisadiyyat: müasir aspektlər və aktual məsələlər” mövzusunda Respublika elmi konfransın materialları. Sumqayıt. 22-23 aprel 2021, №2, s.4-11.
2. Əliyev, Ş.T. Azərbaycan kənd təsərrüfatının və aqrar sənaye kompleksinin inkişafının strateji aspektləri. *İpək Yolu*, №2, 2018, s.23-32.
3. Azərbaycan Respublikasında iqtisadi rayonların yeni bölgüsü haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı. – Bakı şəhəri, 7 iyul 2021-ci il.
4. Кошарская, Н.М. Государственная поддержка финансового обеспечения предприятий АПК / Н.М. Кошарская // Балтийский гуманитарный журнал. – 2014. – № 2(7). – С. 65-67.
5. Жахов, Н.В. Проблема системного развития аграрного сектора экономики региона / Н. В. Жахов, Н.В.Сироткина // Дельта науки. – 2018. – № 1. – С. 115-119.
6. Məzanov, A.B. Aqrar istehsal sahələrində maliyyə uçotu və auditin təşkilinin nəzəri aspektləri. AMEA-nın Xəbərləri. *İqtisadiyyat seriyası 2022 (iyul-avqust)*, s.120-128.
7. Məhərrəmov, E.M. İqtisadi rayonlarda aqrar sahənin inkişafının metodoloji aspektləri. AMEA-nın Xəbərləri. *İqtisadiyyat seriyası 2022 (may-iyun)*. 57-64.
8. Babayeva, V.M. Aqrar sahənin innovasiyalı inkişafının prioritet istiqamətləri. *Kənd təsərrüfatının iqtisadiyyatı 2020*, № 4 (34), s.77-81.
9. Дилаваров, Ф. Перспективы развития сектора агробизнеса в Азербайджане в контексте открытия Зангезурского Коридора. *Geostrategiya jurnalı*, 2022, № 06 (72) s. 157-161.
10. Гамбарова, Р.М. Модернизация аграрного сектора и развитие сельского хозяйства в Азербайджане. *Вестник науки и образования* № 4(40) 2018. Том 1, с.49-53.

Эльдениз Мазахир оглы Магеррамов
Доктор философии по экономике,
доцент Азербайджанского Университета Кооперации,
E-mail: emeherremov79@mail.ru

Теоретические аспекты развития аграрной сферы и проблем реинтеграции экономических районов

Резюме

Цель исследования – является рассмотрение теоретических аспектов развития аграрной сферы и проблем реинтеграции экономических районов в нынешних условиях. С этой целью раскрыты современные проблемы развития аграрной сферы, характерные для экономических районов. Обоснована важность совершенствования действующих механизмов и повышения хозяйственного, финансового и экспортного потенциала за счёт эффективного использования ресурсов экономических районов и, тем самым, для ускорения их развития.

Методология исследования – состоит из научных методов - анализа, синтеза, сравнения, статистики и обобщения. Наряду с этим, учтены научные подходы ряда учёных по проблемам развития и реинтеграции аграрной сферы экономических районов.

Практическое значение исследования – объясняется наличием возможности использования полученных научно-практических материалов в формировании новых работоспособных механизмов по интенсификации развития и реинтеграции аграрной сферы в экономических районах страны.

Результаты исследования – заключаются во внесении группы предложений и подготовке рекомендаций по ускорению решения проблем развития и реинтеграции аграрной сферы в экономических районах.

Оригинальность и научная новизна исследования – отражена в материалах, которые отличаются оригинальностью за счёт материалов, полученных на основе проводимых исследований за последние годы. Основная научная новизна - формирование более объективных научно-практических взглядов по проблемам развития и реинтеграции аграрной сферы в экономических районах. Обосновано более глубокое совершенствование действующих механизмов и инструментария, подготовлен ряд практичных предложений по интенсификации развития и реинтеграции аграрной сферы в экономических районах страны.

Ключевые слова: *экономические районы, аграрная сфера, развитие аграрной сферы, проблемы реинтеграции, перспективы развития аграрной сферы, пути решений проблем реинтеграции.*

Eldaniz Mazahir Maharramov
PhD in economics, Associate professor of
Azerbaijan University of Cooperation,
E-mail: emeherremov79@mail.ru

Theoretical aspects of the development of the agrarian sphere and the problems of reintegration of economic regions

Summary

The purpose of the research is to consider the theoretical aspects of the development of the agricultural sphere and the problems of reintegration of economic regions in the current conditions. For this purpose the modern problems of the development of the agricultural sphere, characteristic of economic regions, are revealed. The importance of improving existing mechanisms and

increasing economic, financial and export potential through the effective use of the resources of economic regions and, thereby, to accelerate their development is justified.

Research methodology - consists of scientific methods - analysis, synthesis, comparison, statistics and generalization. Along with this, the scientific approaches of a number of scientists on the development and reintegration of the agrarian sphere of economic regions are taken into account.

The practical significance of the research is explained by the possibility of using the obtained scientific and practical materials in the formation of new efficient mechanisms for intensifying the development and reintegration of the agricultural sphere in the economic regions of the country.

The results of the research are the introduction of a group of proposals and the preparation of recommendations for accelerating the solution of problems of development and reintegration of the agricultural sector in economic areas.

The originality and scientific novelty of the research - reflected in materials that differ in originality due to materials obtained on the basis of research in recent years. The main scientific novelty is the formation of more objective scientific and practical views on the problems of the development and reintegration of the agrarian sphere in economic areas. A deeper improvement of existing mechanisms and tools has been justified, a number of practical proposals to intensify the development and reintegration of the agricultural sector in the economic regions of the country are given in the end of the article.

Key words: *economic regions, agrarian sphere, development of agrarian sphere, problems of reintegration, prospects for development of agrarian sphere, ways to solve problems of reintegration.*